

Альона Скрипник

ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ В США

Діти, які залишились в результаті тих чи інших причин поза сім'єю, – це явище неприродне. Одним з основних прав дитини, які закріплені в ст. 7 Конвенції ООН про права дитини, є право знати своїх батьків і право на їх турботу. Якщо дитина, тимчасово або постійно позбавлена сімейного оточення чи не може залишатись в такому оточенні (що є найкращим в інтересах дитини), то згідно ст. 20, вона має право на особливий захист та допомогу, що надається державою.

Водночас відмітимо, що прагматизація суспільних відносин на початку ХХІ ст., зростання споживання і накопичення матеріальних цінностей у світі з паралельною мінімізацією суспільної уваги до проблем сім'ї призвели до збільшення числа дітей, позбавлених батьківського піклування.

Через політичну нестабільність та соціально-економічні негаразди в Україні також спостерігається тенденція до зростання контингенту дітей, позбавлених батьківського піклування.

США є країною, яка намагається «не консервувати» проблеми дитячого сирітства, а навпаки вирішує їх з позиції корисності для самої дитини.

Тому актуальним для нашого дослідження є вивчення американського досвіду організації навчання і виховання дітей, позбавлених батьківського піклування. За мету автором статті обрано – визначити сутність соціального сирітства в США та охарактеризувати особливості навчання і виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, при різних формах соціально-педагогічної підтримки.

Насамперед, зазначимо, що в соціальній політиці США категорія дітей, позбавлених батьківського піклування, розглядається, як і в Україні, в площині соціального сирітства.

Як свідчать наукові доробки американських і вітчизняних дослідників, *соціальне сирітство* – явище, обумовлене ухиленням або відстороненням батьків від виконання батьківських обов'язків по відношенню до неповнолітньої дитини [1; 3; 6].

У зв'язку з таким поглядом, діти, позбавлені батьківського піклування, мають статус соціальних сиріт.

Соціальні сироти – це особлива група дітей, батьки яких внаслідок соціальних, економічних та морально-психологічних причин не виконують батьківських функцій.

Для позначення цієї категорії дітей американські дослідники вживають терміни: діти, позбавлені батьківського піклування (childrens

deprived of parental care), або «відказні діти», або «народжені, щоб бути покинутими» [3].

Насьогодні до категорії дітей, позбавлених батьківського піклування, у США (як і в Україні) відносять такі групи неповнолітніх [6]:

- діти, батьки яких оголошені померлими;
- діти, батьки яких були позбавлені батьківських прав;
- діти, вилучені з сім'ї без позбавлення батьківських прав;
- діти, батьки, яких визнані безвісти зниклими;
- діти, батьки яких визнані недієздатними;
- діти, батьки яких відбувають покарання в місцях позбавлення волі;
- діти, батьки яких перебувають під арештом на час слідства;
- діти, батьки яких перебувають у розшуку, ухиляються від сплати аліментів (визначеної суми фінансової батьківської підтримки);
- діти, батьки яких перебувають на тривалому лікуванні в медичних установах (лікарнях);
- діти, батьки яких невідомі від народження;
- діти, батьки яких відмовились від батьківських прав добровільно.

Статус означених груп дітей закріплюється законодавчо [8] в установленому порядку. Існує ціла система державних засобів та закладів, спрямованих на матеріальне забезпечення, створення і забезпечення умов для розвитку, виховання та освіти цих дітей [4].

Основними формами влаштування таких дітей в американському суспільстві є сімейна, общинна і державна опіка та піклування. Причому перевага надається сімейним формам: опіка близькими людьми, усиновлення, тимчасове (з перспективою постійного) поміщення в прийомні сім'ї, дитячі будинки (притулки) сімейного типу.

Тобто, основна увага приділяється зміцненню систем, які дозволяють дитині залишитися з членами сім'ї [5]. Якщо залишення з родиною знаходиться не в кращих інтересах дитини, тоді громада і місцева влада шукають шляхи, щоб знайти позитивне общинне рішення: допомога батькам у набутті досвіду виховання дітей з одночасним тимчасовим поміщенням їх дитини в прийомну сім'ю.

Перевід дитини до державного закладу – інтернату чи дитячого будинку для дітей-сиріт здійснюється лише у випадках, коли вичерпані можливості сімейних та общинних форм, або ж в силу причин (наприклад, складні форми інвалідності, наявність хвороби ВІЛ-інфекції, туберкульозу, тощо) неможливості ефективного сімейного піклування.

Американські практики соціальної роботи [4; 5; 6] справедливо вважають, що саме сімейне середовище здатне найкраще забезпечити дитину досвідом, необхідними для її повноцінного соціального і культурного розвитку, і дозволяє їй у майбутньому дорослому житті досягти економічної самодостатності.

Адже, батьківський потенціал у соціалізації дітей, згідно з дослідженнями американських науковців включає: елементарний догляд (забезпечення базових потреб дитини в їжі, відпочинку, сні, одязі тощо); – гарантії безпеки (стан захищеності життєво важливих інтересів дитини, забезпечення адекватних способів задоволення і захисту її потреб і прав); – емоційне тепло (стан емоційного комфорту, в якому конструктивно реалізується ставлення індивіда до оточення, чутливість до переживань дитини, прояв співчуття, чуйності до неї); – стимулювання (заохочення до дій, активізація діяльності, вплив, що зумовлює динаміку розвитку дитини); – життєві орієнтири (ідеальні уявлення про цінності, мету і завдання у процесі життєдіяльності; вид управління у вихованні); – обмеження (встановлення певних кордонів, умов поведінки, діяльності, самовираження); – стабільність (стійкість, постійність, незмінність настановлень, пріоритетів, правил, цінностей) [7].

Тому реінтеграції дитини, позбавленої батьківського піклування, в сім'ю є головною метою альтернативного догляду за нею в общині, цілому суспільстві. Мається на увазі не лише рідна сім'я, а й прийомна. Тільки б це було в інтересах самої дитини, щоб вона мала можливість, умови, засоби набувати необхідні соціальні і життєві навички, щоб жити повноцінним життям.

Дослідження, проведені в США [4], свідчать, що поза сім'єю розвиток дитини йде особливим шляхом, у неї формуються специфічні риси характеру, поведінки, відношення до соціуму.

Емоційний портрет дитини, позбавленої батьківського піклування, характеризується такими рисами: песимістичним фоном настрою, одноманітністю емоційно-експресивних засобів спілкування, схильністю до швидкої зміни настрою, стереотипністю емоційних виявів, неадекватними формами емоційного реагування на зауваження чи навпаки схвалення, підвищеною схильністю до переживання страху, самотності та невизначеності, нестабільними емоційними контактами з оточуючими, надмірною імпульсивністю та афективною вибуховістю дій, небажанням зрозуміти емоційний стан іншої людини через постійне відчуття образи на всіх.

У психологічному вимірі такі діти відзначаються: несприйняттям себе як рівноцінного члена соціуму через неадекватність соціальних очікувань; вони орієнтуються на визнання у своєму середовищі через фізичну силу, агресію, асоціальні форми поведінки. Діти, позбавлені батьківського піклування, зазнають різних видів «депривації», тобто позбавлення чи обмеження життєво важливих особистісних потреб. Як правило, результатом психологічної депривації таких дітей є дефіцит сімейного спілкування з дорослими та дітьми, що виявляється в надмірній конфліктності, постійній внутрішній тривожності, прагненні перекласти всю відповідальність за свої вчинки на інших.

З педагогічної точки зору, такі діти характеризуються неухважністю та слабкою працездатністю при сприйнятті нового матеріалу. Вони не виносять повчального тону та зауважень (навіть справедливих), не проявляють активної позиції в навчальному процесі та постійно перебувають у стані неприємного очікування негативних результатів навчання. Вони намагаються пристосуватись до навколишнього середовища із споживацької точки зору.

Тому, соціально-педагогічна підтримка такої категорії дітей у суспільстві потребує знаходження особливих шляхів і форм улаштування в суспільстві, а також застосування специфічних технологій навчання і виховання дітей, позбавлених батьківського піклування в силу тих чи інших причин.

Насамперед, цей процес спрямовується на мінімізацію негативних наслідків уже діючої на дітей наслідків їх соціалізації. Мається на увазі, закомплексованість, підвищене почуття тривожності, орієнтацію на вороже ставлення до соціуму, звужене бачення особистісних перспектив та обмеження можливості у майбутньому професійному виборі та професійній діяльності.

Тому, основне завдання педагогічної соціалізації дітей, позбавлених батьківського піклування, в різних формах їх влаштування в американському суспільстві, американські практики вбачають у створенні таких навчальних ситуацій, коли дитина вчиться сама обирати, та обґрунтувати свій вибір, перевіряти себе і визначати свої можливості, приймати самостійні рішення.

Навчально-виховний процес будується на принципах:

- *демократизації* – це передусім співробітництво дорослих і вихованців у вирішенні завдань життєдіяльності дітей, усунення авторитарного принципу виховання, утвердження таких форм, які сприятимуть формуванню демократичної культури особистості;
  - *самодіяльності та самостійності, творчої діяльності* – полягає у розкріпаченні творчих сил кожної дитини, максимальному розвитку її самостійності в пошуку істини шляхом залучення до різних видів творчої діяльності;
  - *гуманізації взаємин усіх учасників навчально-виховного процесу* – означає сприйняття особистості дитини як вищої соціальної цінності, визнання її права на свободу, на соціальний захист, на розвиток здібностей і виявлення індивідуальності;
  - *природовідповідності та позитивної психологізації* – центром навчально-виховного процесу має стати дитина з її складним світом думок, почуттів, а метою формування її самостійної «Я»-концепції, яка, виявляючись у соціальній активності та гуманістичній спрямованості, детермінує її самоактуалізацію, самореалізацію можливостей;
  - *індивідуалізації та диференціації* – передбачає урахування рівнів
-

фізичного, психологічного, соціального та духовного розвитку дитини, а також навичок співдіяльності в колективі;

- *відповідальності як члена єдиної соціальної сім'ї* – мається на увазі вивчення дітьми сімейних ролей та їх значення в суспільстві, розвиток у них готовності до самообслуговування та готовності брати на себе відповідальність за саморозвиток і допомогу іншим членам соціуму (мікроколективу);

- *стимулювання пізнавальної, комунікативної, орієнтовано ціннісної активності дітей* – детермінує стимулювання позитивної мотивації у дітей виявлення інтересу до свого майбутнього та бажання зайняти активну життєву позицію в суспільстві;

- *врахування інтересів і потреб дитини* – вимагає максимально вивчити запити, інтереси дітей, максимально враховувати набутий соціальний досвід і на підставі цього коригувати позитивні та негативні сторони набутого досвіду та й весь виховний процес загалом.

Для досягнення позитивних змін у поведінці та діяльності дітей, позбавлених батьківського піклування, профілактична та корекційно-виховна робота здійснюється у таких напрямках:

- 1) виділяють усі причини, які зумовили небажану поведінку (здійснюється оперативна психолого-педагогічна та соціальна діагностика);

- 2) розробляються рекомендації для усунення цих причин на даний час і в майбутньому (для дорослих, щоб змінити ставлення до даної дитини та усунути педагогічні помилки, які були допущені, і для самої дитини);

- 3) домагаються того, щоб ці рекомендації були прийняті всіма людьми, які оточують дану дитину (вони повинні з ними погодитись і захотіти їх виконувати);

- 4) навчають усіх, включаючи дитину, виконувати розроблені рекомендації, тобто навчити їх новим відносинам, іншій поведінці, даючи їм необхідні для цього психолого-педагогічні знання;

- 5) здійснюють моніторинг за виконанням рекомендацій, за взаємодією відповідальних осіб з дитиною і, у випадку необхідності, внести відповідні корективи в цей процес;

- 6) продовжують дану роботу до тих пір, поки не будуть досягнуті позитивні зміни в поведінці, діяльності та взаємовідносинах всіх, хто був причетний до даного випадку.

Слід підкреслити важливість позиції американських практиків в галузі соціальної роботи, яка полягає в їхньому глибокому переконанні, щоб досягти серйозних змін у поведінці дитини важко, якщо не працювати з усіма компонентами системи, яка детермінує її поведінку (самою дитиною, сім'єю, школою), якщо не міняти умови середовища, в якому вона постійно живе і розвивається. Односторонній підхід з неминучістю буде породжувати неправильні висновки та рекомендації, які призведуть

лише до погіршення становища неповнолітнього. Тому, в США на рівні общин створюються так звані міждисциплінарні команди, які складаються з фахівців різних галузей (лікарі, соціальні працівники, педагоги, юристи), мають спеціальне фінансування, забезпечують діагностику, надають освіту й виховання та забезпечують соціальну підтримку, в різних життєвих ситуаціях (особливо кризових).

Перспективами подальшого дослідження є вивчення ролі різних американських державних і суспільних інституцій у наданні комплексної соціально-педагогічної підтримки для дітей, позбавлених батьківського піклування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Коваленко О. О. Соціальне сирітство як соціокультурний феномен : дис. ... канд. соціол. наук / О. О. Коваленко. – Київ, 2006. – 212 с.
2. Платаш Л. Б. Деякі аспекти соціально-педагогічної роботи з дітьми-сиротами та дітьми, позбавлених батьківського піклування / Платаш Лариса Броніславівна // Наук. вісн. – Чернівці, 2006. – Вип. 317 : Педагогіка та психологія. – С. 154–166.
3. Clutton-Brock T. H. *The Evolution of Parental Care*. Princeton / T. H. Clutton-Brock. – NY, 1991.
4. Daniels C. R. *Lost Fathers: The Politics of Fatherlessness in America* / Ed. by C. R. Daniels. – NY, 1998.
5. Lamb M. E. *Fathers and child development: an introductory interview and guide. The Role of the Father in Child Development* / M. E. Lamb. – 3 ed. – NY, 1999.
6. Osvold E. *Programming Guidance for Children Deprived of Parental Care* / E. Osvold. – NY, 2009. – 62 p.
7. Snarey J. *How Fathers Care for the Next Generation. A Four-Decade Study* / J. Snarey. – Cambridge, 1993.
8. Федеральне законодавство США [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://thomas.loc.gov/home/multicongress/multicongress.html#> від 01.12.2011 р.